
ÖSSZEFOGLALÁSOK

Újabb adalékok az európai gyarmatosítás történelméhez a XIX–XX. században

A három részből, azokon belül tizenhat fejezetből álló történelemtudományi mű *Előszavában* a nemzetközi hírű francia professzorasszony, *Catherine Coquerie-Vidrovitch* – aki egyébként az afrikai történelemnek is specialista – sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy mind a gyarmatosító hatalmak, mind a gyarmatosított államok történelmében a nyugati, azon belül a francia történetírás szellemisége, nézőpontjai uralkodnak még ma is. Meggyőződése, hogy az ezektől eltérő szemléletmódoknak ugyanilyen fontosságot, fontos helyet kell biztosítani. A jelen mű a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak közötti „interakció” bemutatására vállalkozik.

A *Bevezető* ugyancsak a „gyarmati összetevő totális hiányára hívja fel a figyelmet”, és kijelenti: „az újkori Európa egész egyszerűen megfejthetetlen gyarmati komponense nélkül”. Ezért kell a „gyarmati tényt transznacionális (tehát komparatív) módon megközelíteni, egészen a XIX. század elejétől kezdve, oly módon, hogy a benne elkötelezett országok nemzeti történelmében is megkeressük a helyét.” De fontos az újfajta megközelítés azért is, mert az európai gyarmatosítás olyan társadalmi és politikai formációkat is érintett, mint például – többek között – a gazdaság, az emberi test intimitása, a szexualitás, az életkörülmények, az önabrázolás, az emlékek stb..., és mindezeket nemcsak magukban a gyarmatosító háborúkban, de később „az egymás mellett élni kényszerülő bennszülöttek és az idegen helyről odakerültek között is” megtaláljuk.

Ismertetésemben megpróbálok minden egyes fejezetről rövid áttekintést adni, ami persze „vágásokkal”, rövidítésekkel fog járni.

1. fejezet: a vadászat (!) és az afrikai gyarmatosítás közötti kapcsolat. A szerző a gyarmatosítási folyamat kegyetlenségeit az állatvilágba helyezi, mondván, ebben a folyamatban a vadászat a meghódítandó terület állatvilág általi elfoglalását jelenti. A XIX. század végén különösen Afrika vált a „vadász édenjévé.” Az ide került gyarmatosítók igyekeztek minél gyorsabban vadászokká válni, ez ugyanis „becsületbeli ügy” is lett egyszerre. A vadá-

szat azért is vált egyfajta életvitellé, mert az irodalom az afrikaiakat vadállatokhoz hasonlította (ezt a folyamatot *zoologizáció*nak nevezi a tanulmány szerzője). Érdekes tény, hogy a „pacifikálási hadjáratokban a gyarmatosítók «vadásztechnikáikat is alkalmazták», majd az így szerzett trófeák a „gyarmati háborúk központi elemévé váltak”, így az elefántcsont, majd kisebb magángyűjtemények összeállítása népművészeti tárgyakból stb...

2. fejezet: egy francia felfedezőnek, *Auguste Pavie*-nek, 1876–1895 között a Távol-Keleten (Kambodzsában és Laoszban) kifejtett tevékenységét ismerteti. Személyében a francia távol-keleti gyarmati vérengzések szigorú kritikusat ismerhetjük meg. 1885-ben a Kambodzsában kitört lázadást a francia gyarmatosítók embertelen, kegyetlen, módszerekben és eszközökben nem válogató megtorlással próbálták megfékezni. Pavie kemény szavakkal ítéli el ezt a fajta eljárást, szemükre veti a franciáknak a kambodzsai nép iránti tudatlanságát, a felkelés elfojtására alkalmazott irreális kegyetlenséget. A szíami ellenállással szemben már keményebb hangot üt meg, most viszont a franciák fogják vissza. Laoszt végül Franciaországhoz csatolja. Politikai tevékenysége kiegészült a helyi népek hagyományos irodalmának lejegyzésével, franciára fordításával, de botanikus, geográfus is volt. Nézeteiben szabadgondolkodó és republikánus volt, a „humánus gyarmatosítás szimbóluma”, s mint Laosz „pacifista meghódítóját” jegyezték fel.

3. fejezet: Németország a gyarmatbirodalmak és az imperializmus korában (1871–1919). A német gyarmatosítás gyakorlatilag 1914-ben megszűnt, mindössze Kelet-Afrikában maradtak nyomai, de azok is eltűntek 1918-ban. A német gyarmatosítást a liberalizmus élesztette fel, céljai között új piacok és külföldi beruházások lehetősége, valamint nyersanyagok keresése és fellelése voltak, uralmuk kiterjesztését a Hanza-városok segítették. Politikailag a gyarmatosítást a szocialista és forradalmi eszmék levezetéseként és a „nemzet jólétének” megőrzése eszközeként mutatták be. Természetesen az ideológiai indoklások sem hiányoztak: civilizációs tevékenység, melynek a keresztény missziók voltak az eszközei, de ismertek lettek a hererók és a nanák ellen elkövetett kegyetlenkedések is. Ázsiában egy teljesen új és minden tekintetben modern kereskedelmi kikötőt, Qingdao-t építették fel „ex-nihilo.” Érdekes vonása a német gyarmatosításnak, hogy 1907 után a baloldali liberálisok is csatlakoztak hazájuk gyarmatpolitikájához, „ahhoz a nézethez, mely alapján profitot húzhatnak a bennszülöttek munkájából.”

4. fejezet: Gyarmati propaganda és kultúra Belgiumban (1880–1960). Nagy időszakot tekint át a fejezet, benne az egész európai gyarmati politika egyik főszereplőjével, II. Leopold királlyal. A cikk szerzője egy kevésbé ismert és hangoztatott megállapítással kezdi a témát: Leopold gyarmatpo-

litikája, beleértve természetesen a Kongó-vidék kisajátítását, nem is igen érdekelte hazája közvéleményét, amely inkább a belga belpolitikával volt elfoglalva. Viszont a külföld annál gyorsabban és elítélően reagált mindarra, amit a belgák királya művelt, és amelyet unokatestvére, *I. Albert* király elvetett. A belgák nemzetközi síkon próbálták saját gyarmatpolitikájukat népszerűsíteni, például világkiállítások szervezésével: Anvers-ben 1885-ben és 1894-ben, Brüsszelben 1897-ben és 1910-ben, nemzetközi vásár Gand-ban 1913-ban, majd 1930-ban ismét Anvers-ben, 1935-ben Brüsszelben... Mindezek a rendezvények nem akadályozták meg a hivatalos kultúrköröket (pl. az oktatást), hogy – például – tankönyvekben ne becsméreljék az afrikai kultúrát és történelmet. A gyarmatbirodalmi törekvések 1950-ben értek tetőfokra. 1958-ban ugyan Brüsszelben megint világkiállítást rendeztek, amelyen azonban az odacsődített és kerítések mögé zárt kongóiakat a látogatók úgy megalázták, hogy azok még a kiállítás befejezése előtt visszatértek hazájukba.

5. fejezet: Két fasiszta gyarmatos hatalom: Olaszország és Portugália. „Eredeti találkozása két uralomnak az újkori gyarmatbirodalmak történetében”. A tanulmány írója „másodlagos”, illetve „periferikus” birodalomnak nevezi őket. Különlegessége e két diktatúrának, hogy már vezetőik uralomra kerülése előtt is léteztek bennük gyarmatügyi hivatalok: 1906-ban alakult meg az *Istituto coloniale italiano* (Olasz Gyarmatügyi Intézet), mely 1928-ban az *Istituto coloniale fascista* (Fasiszta Gyarmatügyi Intézet), majd 1937-ben az *Istituto fascista dell'Africa* (Olasz-Afrika Fasiszta Intézete) nevet vette fel. Portugáliában *Secretariado a la propaganda nacional* (Nemzeti Propaganda Titkársága) név alatt működött hasonló szervezet. Mindkét ország médiája nagyjából azonos propagandával szolgálta a gyarmatosítás ideológiáját: iskolások csereutazásai az anyaország és a gyarmatok között, baráti levelezések, rádióadások, kongresszusok szervezése, emlékművek emelése a gyarmatosítás mártírjainak, kiállítások a „civilizatori misszió” dicsőítésére. Mindkét állam nagy hangsúlyt fektetett a gyarmatokra került lakóinak népszerűsítésére. Mindezek a kísérletek és tevékenységek azonban előbb-utóbb egyre nehezebben tudták igazolni az anyaország egyre több nehézséggel küzdő lakói előtt hazájuk polgárainak afrikai jelenlétét.

6. fejezet: A gyarmatosító Franciaország főkormányzói az 1880–1914 közötti években. 1879-től jelentős változás állt be a Francia Köztársaság gyarmati adminisztrációjában: „a francia birtokok az »admirálisok kormányzása« alól a civilek kezébe kerültek”; az admirálisok kormányzása azt jelentette, hogy a gyarmati adminisztráció addig a Tengerészeti Minisztérium hatáskörébe tartozott. Másik nagy változás az volt, hogy a különbö-

ző minisztériumokhoz tartozó gyarmatokat „centralizálták, »föderációkat« hoztak létre: így lett *Francia Nyugat-Afrika* (AOF – *Afrique occidentale française*), *Francia Egyenlítői Afrika* (AEF – *Afrique équatoriale française*)”. Megjelentek a főkormányzók, akik „a köztársasági hatalom letéteményesei”, akiknek gazdasági és politikai hatalmuk volt; ez utóbbiaknak az lett volna a célja, hogy „megalapozzák Franciaország tekintélyét, hatalmát egy nagy kiterjedésű földrajzi zónában”. Számos szerző meglehetősen jelzőkkel illette a kinevezett főkormányzókat: alkalmatlanok, hozzá nem értők, a társadalom kibukottai – mindez igaznak tűnhet, hiszen a gyarmatokra kiküldött főkormányzók semmilyen speciális kiképzést nem kaptak posztjuk ellátására. A helyzeten csak az 1889-ben alapított *École coloniale* [Gyarmati képviselőket képző (párizsi) főiskola] változtatott: ide már érettségivel rendelkező, 18–25 év közötti fiatalokat vettek fel.

7. fejezet: Turizmus és gyarmatosítás Brit-Indiában 1820 és 1947 között. Újfént egy nagyon hosszú történelmi időszak áll előttünk, ezen belül egy érdekes téma. Különösségét az adja, hogy nemigen találkozhatunk vele gyakran (jómagam ezt a témát most látom először – ami, persze, valószínűleg csak az én hiányos ismereteimet tükrözi... K. T.). A tanulmány szerint az európai turizmust a britek találták fel a XIX. században, és ők terjesztették el Indiában, szintén a XIX. században. Az orvosok bizonyos helyi betegségek kezelésére a hegyekbe küldték betegeiket, akik részére létrehozták a szanatóriumokat. A hegyek magasából azután bizonyos (nem kimondott beteg) elemek szemmel tarthatták a síkságokat, és időben felfedezhettek esetleges lázadásokat. A kb. 2000 méter magasságban erdővel körülvett ún. *hill station*-okban az oda beutaltak nemigen kerülhettek kapcsolatba a bennszülöttekkel. 1833-tól azután már az angol középosztálybeliek is megérkeztek ezekre az állomásokra, melyek lassan klub-színezetet kezdtek fölvenni, így – többek között – már könyvtárakkal is büszkélkedhettek, s végül megjelentek az iskolák, ahová a brit uralom helyi kiszolgálására szakosodott fiatalok jártak. A brit birodalom bukása ezen állomásokat kritikus helyzetbe hozta, mígnem az újjazdag indiaiak tulajdonába kerültek, majd 1980 után, milliomosok idelátogatása révén „közösségi helyekké” váltak, ahol „nyelvi és kulturális különbségeiken túl az indiaiak bemutatathatták turista szokásaikat, nemzeti identitásukat.”

8. fejezet: A korzikaiak és a gyarmatosítás, XIX–XX. század. A fejezet-címében a korzikaiak „gyarmati legendájáról” esik szó. Ez a megjelölés ma valószínűleg a korzikaiaknak azt a képzetét takarja, mely szerint a francia régiók közül a XX. század második felében Korzika adta volna a legtöbb és legügyesebb gyarmatost, valamint a legrégebbieket is. Ez azonban távolról

sincs így; a félreértés onnan ered, hogy Korzikát Franciaország legkevesebb gyarmatost adó régiójával hasonlították össze. A korzikaiak igyekevése saját régiójuk gyarmatosításban való kiemelkedő szerepében még azt a törekvést is tükrözi, hogy „kollektíve kívánnak részeivé válni a [francia] nemzet egészének”. Korzikai származású gyarmatosok nevei mindamellett föllelhetők a hősök és a halottak között is, az eseményekről pedig, amelyekben részt vettek, mind a helyi, mind az országos (francia) sajtó is megemlékezett.

9. fejezet: A tunéziai zsidók francia nemzetiségűvé válásának kérelme 1881–1939 között. A tunéziai zsidók helyzetét a XIX. század végén a hátrányos megkülönböztetés sok jegye (botbüntetés, különféle tiltások, diszkriminatív vámtarifák...) jellemezte. Javulás csak *Ahmed Bey* (1837–1855) és *Mohamed Bey* (1855–1859) uralkodása alatt állt be, de nem tartott sokáig, és helyzetük újra romlott. Ekkor kezdték Európa, azon belül Franciaország segítségét keresni. A franciák azonban nem adtak segítséget, mert szerintük abban a tunéziai Bey casus belli-t látott volna. A franciák csak a protektorátus bevezetésekor voltak hajlandók javítani a tunéziai zsidók életkörülményein, jogi státuszukat azonban érintetlenül hagyták, azaz továbbra is a Bey alattvalói maradtak, ezzel egyidőben kizáródtak mind a muzulmán, mind a Tunéziában élő európaiak társadalmából. Ekkor a zsidó elit úgy határozott, maga veszi kezébe a sorsát. Egy újságot alapítottak *La Justice* (*Az igazság*) címmel, egy autodidakta, bizonyos *Mardochée Smaja* irányításával. Ő és követői a francia társadalomban látták a társadalmi haladás biztosítékát. Néhány napos börtönbüntetése után Mardochée arra a következtetésre jutott, hogy francia világi bíróságnak kell ítélnie felette. 1910-ben merült fel a francia honosítás lehetősége, ezt azonban nehéz feltételekhez kötötték, így elsősorban a zsidó elitnek kedvezett. Az I. világháborúban eleinte nem engedték be őket a francia hadseregbe, csak akkor, amikor már világossá vált, hogy hosszú és véres háborúvá válik a konfliktus. A háború után a La Justice csapata folytatta tevékenységét „zsidó akció és emancipációs párt” elnevezéssel. Két esemény osztotta meg a zsidók francia társadalom iránti lelkesedését: először a *Dreyfus-ügy*, „ami a rosszat – az antiszemitizmust –, de az igazság és a jog győzelmét is jelentette, mely csak Franciaországban lehetséges”. A másik a *Vichy-rendszer* győzelme és a vele járó zsidóüldözés: a La justice csapata úgy érezvén, hogy Franciaország elhagyta őket, ekkor fel is oszlott.

10. fejezet: Az antikolonialista és antiimperialista *Clemenceau* (1885–1929). 1885. július 30-án Clemenceau a Képviselőházban hevesen támadta *Jules Ferry* „felsőbbrendű faj” – fogalmát, 1893-ig pedig beszédeiben

szembeszállt Egyiptom, Tonkin és Madagaszkár gyarmatosításával. „Etikai és humanitárius” megfontolások alapján „Franciaországhoz méltatlannak” nevezte a népek megfosztását önrendelkezési joguktól és szolgaságba döntését. De szerinte nem támogatható a francia gyarmatosítás azért sem, mert maga Franciaország is súlyos veszélyeknek van kitéve általa, hiszen az ország biztonsága is veszélybe kerül, csökken a születések száma, azaz demográfiai problémákat is fölvet. Nem ismerte el a „fehér »faj« és a nyugati civilizáció felsőbbrendűségét”. A rasszizmust elítélő nézeteit csak fokozták az USA-ban eltöltött évei (1865–1869), ahol szemtanúja lehetett a néger és az ázsiai kisebbségek közötti „pusztításnak”. Híve volt a fajkeveredésnek, elutasította az USA négereire vagy az egyiptomiakra alkalmazott determinizmust. Ugyancsak Jules Ferry egyik 1884-ben az „alsórendű és felsőrendű fajokról” mondott beszédére hivatkozva, igazolandó elítélő véleményét bizonyos „tudósok” állítását illetően ilyen fajok létezéséről, a következő példát hozta fel: „Láttam, hogyan bizonyították német tudósok, hogy a francia – német háborúban a franciákat azért kell legyőzni, mert azok a németeknél alsóbbrendű faj.” Helyenként és időnként azonban, amikor nagy civilizációkról, kultúrákról, vagy vallásokról beszélt, az afrikaiak közül csak Kongót, Obockot és Madagaszkárt említette, szólt a buddhizmusról, de az iszlámról nem. Általában számára első helyen a nyugati és a távol-keleti civilizációk álltak, a többiek ezek után következtek; ugyanakkor azonban „sohasem diszkreditálta a Szaharától délre élő nemzeteket, és többször is védelmébe vette őket a nyugati barbarizmussal szemben”. Marokkóba csapatokat csak akkor küldött, amikor franciákat és európaiakat mészároltak le Casablancában.

11. fejezet: Andrée Viollis és Indokína (1931–1950). *Andrée Viollis* francia újságíró volt, 1870-től 1950-ig élt. Nagyriportjairól volt híres, különösen azokról, melyekben Indokínával foglalkozott, valamint 1935-ben megjelent *Indochine SOS (Indokína SOS)* című könyvéről. Antikolonialista volt a szó „eredeti értelmében, mely szerint az antikolonializmus mint doktrína magában foglalja mindazokat, akik szembeszállnak a kolonializmus elvével, és azokat, akik annak csak néhány módszerét ítélik el.” A könyv apropóját egy Indokínában 1931. októberében–novemberében tett utazása adta. Viollis azonban már jóval előbb, a XIX–XX. század fordulóján a harcos nőtypust képviselte szabadgondolkodásával, feminizmusával, majd pacifista és antimilitarista nézeteivel. Az indokínai utazás kettősséget hozott magatartásában: csodálta a gyarmatosítás bizonyos eredményeit: iskoláztatás, egészségügy, az ipar, a tudomány eredményei a meghódított területeken, ugyanakkor megdöbbentette az ott lakó bennszülöttek nyomo-

ra, a gyarmatosítók represszáliója. Mivel azonban mint francia hivatalos megbízott újságíró érkezett Indokínába, tapasztalatainak csak egy részét írhatta meg olvasóinak. Elkötelezettsége a fasizmus ellen olyan, a francia kommunista párthoz közel álló entellektüelek biztatására szilárdult meg, mint *Henri Barbusse*, *Louis Aragon*. A fasizmus uralma azonban arra az állásfoglalásra készíti, hogy amíg az létezik, le kell mondania antikolonialista nézeteinek hangoztatásáról, de a világháború után folytatja ilyen irányú tevékenységét, bízva abban, hogy Franciaország és gyarmatai között előbb – utóbb létrejöhetnek az egyenlőségen alapuló kapcsolatok. „Az indokínai háború (1946–1954), melyet elejétől fogva elítél, szertefosztatja ilyen irányú reményeit.”

12. fejezet: A „kiirtástól a hasznosításig” a francia gyarmatokon (1885–1931). A XIX–XX. század fordulója: változás a francia gyarmatpolitikában. Az addig a bennszülöttek kiirtása és szülőföldjükről történő elűzés helyébe a bennszülöttek „megóvása” került, nem annyira erkölcsi, mint inkább hasznossági szempontok alapján. Itt hangzik el a már nem tagadható tény, mely az akkori gyarmatosítókat vezette: „A bennszülötteket inkább a gyarmatok gazdagságának kitermelőiként és az anyaország termékeinek potenciális fogyasztóinak tekintették.” *Auguste Bordier*-nek, az antropológia professzorának „új nézetei szerint a fehér fajt a terjeszkedésgénusza” jellemzi, és most már nem szabad irtani a bennszülötteket, mivel „így eljárván, az európai hatalmak megfosztják magukat azoktól a nélkülözhetetlen emberektől, akik a meghódított földek javainak kitermeléséhez szükségesek”. *Paul Leroy-Beaulieu* közgazdászprofesszor az Algériában 1830 óta alkalmazott politikát, a „bennszülöttek visszaszorítását” kritizálja. Egy új fogalom született: a „biopolitika”, mely azt tanította, hogy fejleszteni kell a népeségek „erőit” hogy azok „nőhessenek”, és inkább „megszervezni kell őket”, semmint „elzárni” vagy „megsemmisíteni.” Az új fogalom a régít váltotta fel, melyet „thanatopolitikának” (a halál politikája) neveztek. *Albert Sarraut*, gyarmatügyi miniszter 1920–1924 és 1932–1933 között, a bennszülött lakosság fenntartását és a születések számának növelését emelte ki a higiénia és az orvosi ellátás és a „hatékony munkások képzéséhez szükséges oktatás révén”. A tudományt és a technikát, véleménye szerint, „minden faj szolgálatába kell állítani”. Az már más kérdés, hogy e „retorika” mögött ott állt a kegyetlen valóság, melyet a gyarmatosítás képviselt a bennszülöttek módszeres, embertelen munkába állításával, a kényszerszermunkával...

13. fejezet: Az olasz fasiszta gyarmatosítás, koncentrációs táborok Kirenaikában (1930–1933). A nem az olasz gyarmatosításra specializálódott történészek előtt alig volt ismert a líbiai olasz koncentrációs táborok léte-

zése. 1930 tavaszán és nyarán néhány bennszülött törzset a hegyvidékekről a tengerpartra deportáltak az olasz hatóságok azzal a szándékkal, hogy megnehezítsék a líbiai lázadók találkozását a lakossággal. Ezt az intézkedést azután megszigorították, és koncentrációs táborokban gyűjtötték össze a deportáltakat. A világ minden részéről érkező tiltakozások semmi eredményt nem értek el ezen intézkedésekkel szemben. Miután az olaszok nem ismerték el többé a helyi, bennszülött főnököket, nyugodtabban foghattak hozzá a lakosság faszálásához, ami egyrészt ideológiai átneveléssel, másrészt közmunkák kiszabásával járt. Mivel e régió lakói hagyományosan jó kapcsolatokat tartottak fenn Egyiptommal, a hódítók a két ország határán egy 270 km hosszú védőkerítés építésével, teljesen elzárták egymástól a két közösséget. Ezek után a líbiai területen sorozatos katonai ellenőrzéseket hajtottak végre, amelyekben főleg bennszülött alakulatok vettek részt. Ami a legjobban sújtotta a lakóhelyükről kitelepített és táborokba kényszerített bennszülötteket, az a szabad, félnomád életmódjuk erőszakos megsemmisítése volt. Az első táborok elszigeteltsége nem elégítette ki az olaszokat, ezért még távolabbi, még barátságtalanabb vidékekre irányították azok foglyait. A táborok létszáma demográfiai okok miatt fokozatosan csökkent, a pontos számokat még ma sem lehet tudni. Az pedig igazán nem lehet vigasztaló, hogy ezek a táborok „nem voltak a náci által létrehozott táborokhoz hasonló megsemmisítő vagy haláltáborok. A koncentrációs táborok nyilvánvaló célja és kegyetlensége katonai és politikai: elválasztani Kirenaika népeit az antikolonialista ellenállástól, nehogy támogathassák azt.”

14. fejezet: A britek Kenyában: a mau-mau háború (1952–1960). Valószínűleg a történészek egyetértenek a fejezet szerzőjével abban, hogy a „mau-mau-k lázadása, ez a lázadó, harcos mozgalom, mely Kenyában, a britek által elnyomott kikuyu nép nevében tört ki, a Birodalom valaha lezajlott legkegyetlenebb gyarmati háborúja volt”. Ezt a háborút alapjában véve a britek nem a kenyai nép ellen vívták, hanem annak egyik etnikai kisebbsége, a kikuyuk ellen. A brit propaganda meglehetősen egyoldalúan, nem kis félrevezetéssel, úgy állította be a valóban kegyetlen gyilkosságokat elkövető mau-mau-kat, mint „atavikus, barbár, Európa- és kereszténység-ellenes szektát”, holott inkább „törvényes nacionalista mогоlomról” kellett volna beszélni. A számok sokat mondanak: a mau-mau-k „csak” 32 európaiat öltek meg, míg az angolok mintegy 2800 afrikait, főleg kikuyut. Azt is tudni kell, hogy a legtöbb és leggyalázatosabb büntetett a britek által többnyire erőszakkal besorozott, kenyai bennszülöttekből álló *Kikuyu Home Guard* követte el. Ez a gárda végezte el azt a piszkos munkát, amelyet a reguláris csapatok nem tehettek meg. A rendőrség és a gárda tevékenységét nem ellenőrizték, ez pedig kedve-

zett a „rablógazdaság kialakulásának”. 1954. márciusában egy angol ezredes érkezett Kenyába, aki, miután átlátta a valós helyzetet – azaz a rendvédelmi erők erőszakos és törvénytelen cselekedeteit –, rendet akart teremteni, bíróság elé állítva a bűnösöket. Próbálkozása kudarcba fulladt, az ügyet a bíróság eltussolta. Az ezredes lemondott, de segítette egy munkáspárti képviselő további, ilyen irányú vizsgálódásait.

15. fejezet: Thiaroye, Szenegál, 1944. december 1. A szereplők: a II. világháborúban Franciaországban német hadifogságba került afrikai „bennszülöttek”, akik aktívan részt vettek Franciaország felszabadításában, hazájuktól több ezer kilométer távolságra. „Jutalmuk”: 1943 után francia földön is ugyanúgy kényszerszolgára küldték őket, mint ahogyan azt a francia gyarmatosítók Afrikában is tették. Egy *Ingold* nevű francia tábornok ezek után még rátett az afrikaiakkal szembeni hátrányos megkülönböztetésre azaz, hogy – ugyancsak Franciaországban! – speciális táborokban gyűjtötte össze őket. Ez már elviselhetetlen volt ezen afrikaiak számára, akik mind Franciaországban, mind hazájukban, Afrikában, időnként „erőszakosan fejezték ki elégedetlenségüket a francia adminisztrációval szemben, amely az elmaradt zsoldok kifizetését is halogatta. 1944 novemberében 1300 szenegáli lövész érkezett Dakarba, ahonnan rögtön a thiaroye-i kaszárnyába irányították őket. *Dagnan* tábornok a zsold kifizetésének elutasítása miatt elégedetlenkedők jogos követelését lázadásnak minősítette, és elhatározta, példásan megbünteti őket, méghozzá katonai erő demonstrálásával. Erre 1944. december 1-jének éjszakáján került sor: bennszülött és francia katonák tankkal, géppuskákkal támadtak rájuk; máig nem pontosított adatok szerint 35 halálos és ugyanennyi sebesült áldozata volt a támadásnak, és az sem tisztázott, minek is nevezzék ezt az eseményt: „incidens”, „vérfürdő”, „mészárlás”, „tragédia”, „dráma”, „gyilkosság”. A tanulmány szerzője „mészárlásnak” nevezi, még pedig az egyenlőtlen erőviszonyok, a művelet titkossága miatt, amely katonai művelet arra is szolgált, hogy „a háború által megingott gyarmati uralmat újra rákényszerítse a polgári lakosságra”. Az ezeket az eseményeket kutatók sok hivatalos dokumentumot még ma sem találnak sehol...

16. fejezet: Marokkói katonák a távol-keleti francia expedíciós hadseregben. Hogyan kerültek marokkóiak a Távol-Keletre a francia csapatokkal? Vegyük sorba a felvonultatott eseményeket!

1939: a marokkói szultán felszólítja népét, támogassa a francia hadsereget a németek ellen;

1941: Az *Atlanti Charta* önrendelkezési jogot ígér a gyarmatosított népeknek, miután leverték a náciakat;

1944: a marokkói katonák letagadhatatlanul rész vettek Franciaország felszabadításában, Franciaország azonban megtagadta tőlük hazájuk függetlenségét;

Indokína: a II. világháború után *De Gaulle* Indokínában is vissza akarta állítani a francia impériát. Mintegy 177 ezer fős expedíciós hadsereget küld oda. Az ide többnyire a francia hadsereg által erőszakkal besorozott marokkóiak különböző társadalmi rétegekből kerültek ki, anyagi túlélést próbáltak így biztosítani, és világot látni. Politikai képzést sehol soha nem kaptak, többnyire fogalmuk sem volt arról, hol van és egyáltalán mi az az Indokína, a háború okait sem ismerték. Port Szaíd kikötőjében a hajókon szállított fiatal marokkói katonákhoz *Abdelkrim* emberei csatlakoztak, akik megmagyarázták nekik az antikolonialista és antiimperialista harc céljait, lényegét.

1949: a franciák elszenvedik első súlyos vereségeiket. Ekkor kezdődnek a dezertálások, a Viet-Minh-hez történő átállások a marokkóiak részéről, ami három okra volt visszavezethető: a nem francia katonák sokkal kevesebb zsoldot kaptak, mint francia társaik; a rasszista francia tisztek durván bántalmazták az észak-afrikai katonákat; a Viet-Minh eredményes propagandát folytatott. Ehhez még hozzájöttek az afrikaiak találkozásai Hanoiban és Saigonban újból *Abdelkrim* embereivel. *Abdelkrim* a vietnamiak biztatására felszólította „magrebi testvéreit”, hogy saját országuk felszabadítását segítsék, és ne az ellenséget, azaz ne a franciákat és a saigoni diktatúrát támogassák. Mivel azonban *II. Hasszán* marokkói király a Nyugat által támogatott Saigon mellé állt, a kommunista Viet-Minh-hez dezertált marokkóiakra nem volt többé szüksége, és Indokínában hagyta őket. A dezertált marokkóiaknak azután itt is egyre nehezebb lett a sorsuk, s fájón vették tudomásul, hogy a franciák többi észak-afrikai szövetségesei (algériaiak, tunéziaiak) már függetlenné vált hazájukba térhettek vissza.

1973. január: a Vietnami Demokratikus Köztársaságból mintegy 500 marokkói, volt francia szövetséges katona térhetett haza családjával együtt. Ezek a kommunista Viet-Minh-hez 1947 és 1954 között dezertált katonák voltak. A marokkói hatóságok azonban „teljes hallgatást követeltek tőlük és családtagjaiktól vietnami múltjukról...” Ők azonban nem felejtették el „vietnami múltjukat”: közülük sokan visszatértek harcaik színhelyére, egyik volt táboruk bejáratánál egy hatalmas kaput emeltek, gyermekeik közül többen Hanoiban éttermetek, ajándékboltokat nyitottak.

Mi újat ad ez a könyv az olvasónak?

Sok-sok, a gyarmatosítás történelmének tanulmányozásából kimaradt érdekes, nem is sejtett epizódok, események okait és lefolyását, igazságot

szolgált sok, méltatlanul és igazságtalanul mellőzött szereplőnek – igaz, közülük ma már talán senki sem él, vagy nem tudunk róluk, elkallódtak az újkori történelem számára. De azt is bebizonyították az írások szerzői, hogy eddig komolytalannak, érdektelennek tartott dolgok is használhatóak lehetnek, és kell is, hogy legyenek egy történelmi kor, folyamat, személyiség lehető legsokoldalúbb megismeréséhez.

A könyv végén a szerzők rövid munkássága, a további kutatásokat lapalji jegyzetek és részletes bibliográfia egészíti ki. Sajnálatos módon hiányzik egy név- és helységmutató.

Amaury Lorin – Christelle Taraud (szerk.): Nouvelle histoire des colonisations européennes. XIXe–XXe siècle. (A XIX–XX. századi európai gyarmatosítások új történelme). Párizs, Presses universitaires de France, 2013. 234 o.

Kun Tibor